

‘ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ’ - ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ**Dr.Beant Kaur**

Principal, Shivalik Girls College, Bhuchho Mandi

(Former Retd. Associate Professor,

D.A.V College, Bathinda)

Email: beantsidhu933@gmail.com**ਸਾਰ:-**

ਇਸ ਪੇਪਰ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ, ਵਾਰਤਕਕਾਰ ‘ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ’ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਖਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬੂ-ਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ, ਉਸਦੀ ਚੇਤੰਨਤਾ, ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸੀ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਸ਼ਕੋਰੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਦਰਸ਼ਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕੁੰਜੀਗਤ ਸ਼ਬਦ:- ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਵਿਅਕਤੀਤਵ, ਘੁਲਾਟੀਆ।**1.0 ਰਚਨਾਵਾਂ:-**

ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਦ’ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਹਥਿਆਰ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਫੁੱਟ ਕਹਾਣੀ, ਲੇਖ, ਵਾਰਤਕ, ਸਫਰਨਾਮਾ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹੈ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹੱਥ ਅਜਮਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

1.1 ਕਵਿਤਾ:-

1. ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ 1912
2. ਸਿੱਖ ਬਚਿਓ ਜਾਗੋ.....1923
3. ਦਰਦ ਸੁਨੇਹੇ ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ
4. ਦਰਦ ਸੁਨੇਹੇ ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ
5. ਦਰਦ ਸੁਨੇਹੇ ਹਿੱਸਾ ਤੀਜਾ

1.2 ਕਹਾਣੀਆਂ:-

‘ਦਰਦ’ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੌਲਿਕ ਕਹਾਣੀ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਅਮਾਨਤ’ 1926 ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਧਰਾਂ 1942 “ਆਸ ਦੀ ਤੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ” 1953 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ।

1.3 ਵਾਰਤਕ:-

‘ਦਰਦ’ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਣ ਤੇ ਵੀ ਹੱਥ ਅਜਮਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ:-

- 1.ਜੀਵਨ ਤਿਲਕ ਜੀ (1921)
- 2.ਜੀਵਨ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (1921)
- 3.ਫਾਸਿਜ਼ਮ ਕੀ ਹੈ? (1942)
- 4.ਸ਼ੋਸ਼ਿਲਜ਼ਮ ਕੀ ਹੈ? (1942)
- 5.ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ (1950)
- 6.ਨਵੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ(1952)
- 7.ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲੇਖ (1954)
- 8.ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਯਾਦਾਂ (1956)
- 9.ਬ੍ਰਿਜ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ (1958)
- 10.ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਖੋਜ(ਅਣਛਪੀ)

1.4 ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ :-

‘ਦਰਦ’ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਸ ਵੱਖਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ “ਬ੍ਰਿਜ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ” ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਰੇ ਪੱਖੋਂ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਦਰਦ’ ਦੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਛਾਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

1.5 ਸੰਪਾਦਨਾ:-

‘ਦਰਦ’ ਨੇ ਇੱਕ ਸੰਪਾਦਕ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ।

1.6 ਆਲੋਚਨਾ:-

ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ‘ਦਰਦ’ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਫੁਟਕਲ ਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਪੱਖ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਅਧਿਐਨ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ’(1953) ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੰਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ‘ਦਰਦ’ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਵੀ ‘ਦਰਦ’ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਖਰੜੇ (ਕਾਵਿਤਾਵਾਂ ਆਦਿ) ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

“ਬੰਧੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰੱਜ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁਤਾਲਿਖਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਟ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬਚਾ ਕੇ ਲਿਆ ਸਕਿਆ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਕੀ ਸਭ ਪਰੜੇ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਤੇ ਫਸਾਦਾਂ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਰਹਿ ਹਏ।”

ਤੇ ਅਖੀਰ 22 ਜੂਨ 1965 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਦ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਭਾਵੇਂ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ।

2.0 ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. ਅਕਾਲੀ ਗੁੰਜ:- ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਦ’ ਰਤਨਾਕਰ ਗੁੰਥ ਭੰਡਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1992
2. ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ:- ਫੁਲਵਾੜੀ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ, ਜਲੰਧਰ, 1950
3. ਚੋਣਵੇਂ ਦਰਦ ਸੁਨੇਹੇ:-ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਦ’ ਪੰਜਾਬੀ ਬ੍ਰਦਰਜ਼ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, 1951
4. ਦਰਦ ਸੁਨੇਹੇ(ਚੋਣਵੇਂ ਹਿੱਸੇ):-ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਅਕਾਲ ਏਜੰਸੀ, ਲਾਹੌਰ
5. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਸਰੀਏ:-ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ‘ਅਜ਼ਾਦ’